

דברים שרואים מכאן לא רואים משם: גישה מודעת־הקשר להגדרות "סיכון" ו"מוגנות" בהקשר לילדים באוכלוסיות שונות שיחות עם חברי חממת נבט

שלנו, פרופ' היידי קלר מאוסנברוק, גרמניה, הקימה מעבדת מחקר באזור מרוחק, שרק דרכים לא סלולות מגיעות אליו. נושא הילדים בסיכון עלה כבר ביום השני לביקור. אחת הנשים המקומיות, מורה במקצועה ואם לילדה בת שמונה חודשים, ליוותה אותנו בבוקר למעבדת המחקר שבה היא עובדת. לקראת הצהריים שאלתי אותה היכן נמצאת בתה הקטנה, והיא ענתה שאיננה יודעת. תשובה דומה ענתה גם אחר הצהריים ובערב. חשתי אשמה על כך שהיא מקדישה לנו את זמנה, בעוד התינוקת מוזנחת. כשחזרנו הביתה, בלילה, הגיעה גם הקטנה עם אחיה, רגועה ושמחה. למחרת שוב יצאה האם לעבודה, ואני נשארתי בבית עם המצלמה ועקבתי אחר סדר יומה של הילדה.

גיליתי שהיא עברה מיד ליד: את הבוקר התחילה כשהיא נישאת על גבו של אחיה, ולאחר שהלך לבית הספר - נשארה עם הסבתא, שלקחה אותה לשוק, למכור עוגיות. מאוחר יותר נמנמה על גבה של השכנה ואחר כך חזרה לאחיה. הם האכילו אותה, רחצו אותה וטיפלו בה. זו לא הייתה המשפחה היחידה שהטילה אחריות על ילדים. ראיתי ילדים קטנים שמתעוררים בבוקר, חוטבים עצים, מביאים מים בכדים מבאר רחוקה, מביאים מצרכי מזון, מאכילים את אחיהם הקטנים. במערב, כל אלו יכולים להתפרש כמקור סיכון.

והיו נושאים נוספים: גיליתי, למשל, שמושביים תינוקות קטנים מאוד בגיגיות. שאלתי אם אינם חוששים שזה פוגע בגב של הילד, כפי שכל רופא ילדים בישראל יאמר לכם. לטענתם, להשכיב ילד על הגב זה הרבה יותר מסוכן, שלא לדבר על להשאיר ילד לבדו במיטה, ללא הוריו ואחיו, עניין שמבחינתם הוא ממש התעללות.

הדוגמאות הללו המחישו לי עד כמה המושג "ילדים בסיכון" הוא תלוי־הקשר, כאשר לכל קבוצת אוכלוסייה יש הקשרים רבים ושונים משלה. במקרה הזה, את ההתנהגויות שתיארתי יש לראות בהקשר של המסורת; בהקשר הגיאוגרפי - של מרחקים גדולים בין יישובים המחייבים כלכלה מקומית; בהקשר הכלכלי - לפיו ילדים הם חלק מכלכלת הבית ומהטיפול באחיהם; ובהקשר חברתי - של החיים בשבט עם ערכות הדדיות. כאשר מקצוע, שהגיעה למקום ללא הבנת ההקשרים, יכולתי בקלות לקבל את הרושם שיש פה אם שמזניחה את התינוקות שלה והורים שמסכנים את ילדיהם.

ההקשרים השונים משפיעים לא רק על ילדים באפריקה. בהשראת מחקרים שנעשו במקומות שונים בעולם ומצביעים על הבדלים בהגדרה של "סיכון", שאלנו ילדים, הורים ואנשי מקצוע בקבוצות אוכלוסייה שונות, בארץ ובחו"ל, איך הם מגדירים "ילד בסיכון" ו"מוגנות". התשובות נבדלו ביניהן מאוד ומצאנו שהרבה דברים שבהקשרים מסוימים נחשבים מסוכנים, בהקשרים אחרים הם אף נחשבים לגורם מגן.

על אף הממצאים האלה, המראים את השונות בהגדרות הסיכון, כאנשי מקצוע אנו פועלים במסגרת של חוק, של חובת דיווח, של קריטריונים ושל סל מענים קבוע. כל אלה בנויים על הנחת

נבט היא חממה למחקר והכשרה מודעת־הקשר בתחום הילדים בסיכון, הממוקמת בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית. החממה היא רב־תחומית ומשתתפים בה חוקרים מקבוצות אוכלוסייה שונות. שותפים בחממה אנשי סגל, פוסט־דוקטורנטים, דוקטורנטים ומסטרנטים. במסגרת החממה נערכים מחקרים בנושא סיכון לילדים, שבהם אנו מתעדים ומשווים את תפיסותיהם של הורים, ילדים ואנשי מקצוע מקבוצות אוכלוסייה שונות בארץ ובחו"ל. את הדברים המובאים כאן רשמנו מפי חברי החממה, במטרה להציג בגוף ראשון את הגישה שפותחה בחממה - גישה מודעת־הקשר (Context-informed perspective), אשר צמחה מתוך המחקרים שהם מבצעים.

בראש החממה עומדת פרופ' דורית רוארי־סטריאר, שמזה שלושים שנה חוקרת נושאים הקשורים בילדים ומשפחות בחברה רב־תרבותית.

◀ פרופ' דורית רוארי־סטריאר מנהלת החממה

העניין שלי ביחסיות מושג הסיכון התעורר בביקור שערכתי בקמרון שבאפריקה ובמפגש עם שבט הנזו. השבט מתגורר בהרים ושומר על מסורת שבטית ועל שפה משלו, לצד האנגלית שנותרה מן התקופה הקולוניאלית. שותפה

ד"ר יוחאי נדן - חממת נבט למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום הילדים בסיכון; מרצה בכיר, ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים. yochay.nadan@mail.huji.ac.il

שלי אינגדאווונדה - דוקטורנטית, חממת נבט למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום הילדים בסיכון; ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

נתנאל גמרא - דוקטורנט, חממת נבט למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום הילדים בסיכון; ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ליטל יונה - דוקטורנטית, חממת נבט למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום הילדים בסיכון; ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר אבתיסאם מרעי־סרוואן - חברת נבט ומרצה במכללה האקדמית הערבית לחינוך - חיפה ובמכללת סנין להכשרת עובדי הוראה.

יאן סרדצה - דוקטורנט, חממת נבט למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום הילדים בסיכון; ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

פרופ' דורית רוארי־סטריאר - מנהלת חממת נבט למחקר והכשרה "מודעי הקשר" בתחום הילדים בסיכון; פרופסור מן המניין, ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

בבית? היא תמיד עונה: 'הם בסדר' גם אם הם ממש לא בסדר. אם הן רואות את הילד יושב בבית, לא מרביץ, אז הוא בסדר. גם כשאני יודעת ממקורות אחרים שיש לו הרבה מאוד בעיות."

העובדת הסוציאלית מתמודדת תכופות עם הכחשות של הורים ועם הגנת יתר על הילדים, שבשלב מאוחר עלולות להפוך לסיכון. בגלל ההתנגדות הזו, ילדים אינם מטופלים - לעתים בצדק ולעתים שלא בצדק. דוגמה זו, ודוגמאות אחרות, מעידות על חוסר אמון בין ההורים לבין מערכות החינוך והרווחה, אשר משפיע על מידת שיתוף הפעולה של ההורים עם הדיווחים על מצבים המסכנים את ילדיהם.

הסבר נוסף להגנת היתר הוא תפיסת המשפחה כערך מרכזי, בשונה מהאינדיבידואליזם המערבי. הורים ואחים מוכנים לעמוד לצד הילדים ולשלם מחירים בחייהם האישיים גם במצבים שאנו תופסים כמצבי סיכון קיצוניים. תפיסה משפחתית זו נתפסת גם כחוסן וגם כסיכון.

כעובדים סוציאליים יוצאי אתיופיה, הקשרים נוספים שאנחנו מתייחסים אליהם כשאנחנו בודקים הגדרות סיכון ומוגנות בקרב הורים הם השכונה, המדינה והמערכת. אנחנו קוראים לזה "סיכון מדיני" ו"סיכון מערכתי". יוצאי אתיופיה הם דוגמה מצוינת, אבל זה עולה גם ביחס לאוכלוסיות נוספות; אוכלוסיות שהן חלשות כביכול והמדינה יכולה לעשות בהן כרצונה. אנחנו מגלים שיש מערכות שגורמות לסיכון ואינן תלויות משפחה וילד.

גורמי הסיכון ברמת המדינית שראינו אנחנו, העובדים הסוציאליים, ועלו גם בשיחות עם ההורים, הם ברמות המקרו והאקסו. ההתייחסות היא בעיקר להחלטות מדיניות ביחס לקליטת יוצאי אתיופיה, שמיקמו אותם בשוליים ובכך חשפו אותם לסיכון.

גורמי הסיכון האלה משפיעים ומושפעים זה מזה בצורה מעגלית: המדינה מפרקת את החוסן הקהילתי וממקמת את הקהילה בשכונות מצוקה. השכונה מוזנחת ומסוכנת ויוצרת לחץ כלכלי וחשיפה לפגיעות מיניות ולעבריינות. מסגרות החינוך הן לרוב גזעניות, מדרות הורים ומסלילות. יש גם כשלים מערכתיים, כמו חוסר תיאום בין מערכות החינוך והרווחה בטיפול בילדים ומשפחות. כל הגורמים האלה, יחד ולחוד, פוגעים בחוסן המשפחתי וההורי.

◀ נתנאל גמרא

חוקר "סיכון" ו"מוגנות" בחברה החרדית

אחד הממצאים החזקים שעלו מן המחקרים, הן בקרב הורים חרדים והן בקרב אנשי מקצוע העובדים עם החברה החרדית, הוא המושג "סיכון רוחני", שיש לו הקשר דתי-חרדי. מחקר העלה כי הורים חרדים תופסים את הירידה ברמה הרוחנית של ילדיהם כגורם סיכון משמעותי, ומודאגים ממנו אף יותר מאשר מסיכון גופני או רגשי. פעמים רבות, אנשי

המקצוע אינם מייחסים חשיבות למצבי סיכון אלה ואין בידיהם כלים להערכה ולהתערבות מתאימות. הפערים הללו גורמים לאי-אמון במערכת ולאייפנייה לשירותי הרווחה.

נורמה חרדית נוספת, המשפיעה על תפיסות של סיכון ומוגנות של ילדים, היא ריבוי הילדים במשפחה. במצבים אלה, פעמים רבות נוטלות האחיות הגדולות אחריות על אחיהן הקטנים יותר, מה שנתפס בעיני אנשי המקצוע כגורם סיכון - הן לילדים הקטנים והן לבנות הגדולות. משפחות חרדיות, לעומת זאת, יתארו מצב זה כגורם של מוגנות.

המחקרים בנבט מעלים שתופעה זו, המתוארת בספרות כתופעת

האחידות בהגדרות הסיכון. במקרים רבים, אחידות זו עיוורת להקשרים השונים. כאשר אנו נתקלים בהתנהגות או בשיח שסותרים את הקריטריונים שלנו, מופעל אצלנו סימן קריאה, אזעקה. זהו מנגנון קוגניטיבי ורגשי.

בהכשרות שלנו, אנחנו משתמשים במונח "זעזועמטר" ומבקשים מאנשי מקצוע לזהות מצבים שבהם "הכספית" עולה אצלם למראה או למשמע גורם סיכון זה או אחר. זו למעשה הנקודה שבה הם מפסיקים לראות ולשמע וקובעים עמדה ביחס לסיכון ולמוגנות. בהרצאות שלנו, אנחנו מראים שזו תגובה מוכרת, הנובעת מהטבע האנושי, אולם אפשר לשכלל אותה באמצעות מנגנון מולד נוסף - האמפתיה; היכולת להבין את ה"אחר" מתוך המקום שלו ומתוך הקשריו השונים. יציאה מהעמדה השיפוטית, מה"זעזועמטר", ושיח עם הורים וילדים בנושא הסיכון והמוגנות באור אחר, מורכב יותר. אצלי למשל, כשהתחלתי להתחקות אחר התינוקות בקמרון, סימני הקריאה שלי לגבי סיכון והזנחה הפכו לסימני שאלה.

עוד ממצא מעניין שעולה מהמחקרים שלנו הוא המורכבות, ה"גם וגם". גורם שיכול להיות מוגדר כסיכון, אבל בה בעת הוא גם גורם מגן. למשל, ילדים בגן סיפרו כי ילדי גן אחרים הם הרבה פעמים גורם מגן עבורם. האהבה שלהם, החברות, הקשר ביניהם. להפתעתנו, ילדים הוגדרו כגורם מגן יותר ממבוגרים. כשביקשנו מילדים לצלם "מה מגן על ילדים", היה ילד שהעמיד ילדים בשורה וצילם אותם. באותה מידה, ילדים יכולים להיות גורם מסכן: כשהם משתוללים, כשהם זורקים חול, כשהם מכים זה את זה. את ה"גם וגם" מצאנו גם במחקר עם מבוגרים. לא פעם, הורים ראו את המשפחה, הקהילה וגורמים נוספים כגורמים שהם גם מגנים וגם מסכנים.

לעומת זאת, אצל חלק גדול מאנשי המקצוע הייתה דיכוטומיה, הפרדה מוחלטת בין גורמי סיכון וגורמי מוגנות לילדים. פעמים רבות, הדגש על סיכון ומניעתו התמקד בממדים פסיכולוגיים והוטל על ההורים בלבד. הילדים וההורים, לעומתם, היו ערים גם להקשרים נוספים.

◀ שלי אינדגאוינדה

חוקרת תפיסות ביחס לסיכון ומוגנות של ילדים בקרב עובדים סוציאליים העובדים עם יוצאי אתיופיה

בהקשר של יוצאי אתיופיה, אין להתעלם מהקשרים מגוונים המשפיעים על הגדרת הסיכון והמוגנות של ילדים.

ראשית, ההקשר של המשפחה, אשר נתפסת על ידי חלק גדול מהעובדים הסוציאליים, וגם על ידי הורים, כמקור המוגנות של הילדים. תפיסה זו באה לידי ביטוי בדבריה של עובדת סוציאלית, שאיננה מיוצאי אתיופיה, אשר

אמרה: "אישית, מעולם לא פגשתי הורים מיוצאי אתיופיה שסיכנו את ילדיהם, והיו לי הרבה מקרים. בדרך כלל, ההורים היו מסורים מאוד." כמובן שאי אפשר להסיק מכך שכל ההורים יוצאי אתיופיה אף פעם אינם מסכנים את ילדיהם. חשוב גם לציין שיש עובדים סוציאליים שרואים סיכון גם בהגנת יתר של ההורים. רבים מההורים יוצאי אתיופיה מתנגדים לאבחונים ולמתן טיפול תרופתי לילדיהם. בית הספר מדווח על כך לגורמי הרווחה, שמבחינתם התנגדות לטיפול היא הזנחה וסיכון. מנקודת המבט של יוצאי אתיופיה, זה כמובן אינו סיכון אלא הגנה על הילדים.

עובדת סוציאלית נוספת, גם היא אינה יוצאת אתיופיה, מתארת: "אצל הרבה מאוד משפחות, כשאני שואלת את האם: 'איך הילדים

יין סרדצה מתמקד במחקריו בהגירה, הורות ואבהות

במחקריו העוסקים במשפחות הנמצאות במעבר תרבותי, כגון עולים מברית-המועצות ומצרפת, וכן באנשים מהמגזר החרדי, עולה נושא הענישה הגופנית למטרות חינוכיות. הורים רבים מאוכלוסיות אלה טוענים כי האיסור בחוק מגביל את יכולתם לחנך וללמד גבולות, ובכך למעשה מסכן את ילדיהם. הם מבחינים בין ענישה ראויה לבין התעללות באמצעות התייחסות למרכיבי הסיטואציה: מצבו הרגשי וכוונותיו של ההורה המכה, וכן עוצמת המכה בהתייחס לגיל הילד, להבנה שלו ולהשלכות הרגשיות.

קלוד, עולה מצרפת, אמר לנו: "ילד שמתעללים בו זה ילד שמוכה באמת. אם אנחנו נותנים לו, לדוגמה, טפיחה על הישבן - זה בסדר. זה נועד לתקן את ההתנהגות שלו. זה לא נקרא מכה. אבל אם ההורה מרביץ כדי לפגוע בו, ומשאיר לו סימנים, אז זה נורא."

מדבריו של קלוד עולה תפיסה מורכבת בנוגע לענישה גופנית כאקט חינוכי ובנוגע למקומה של פרקטיקה זו בהורות ובחינוך בעיניהם של משתתפי המחקר. המשתתפים לתרבות במעבר ומגלים שכלי חינוכי מרכזי שלהם נחשב בתרבות הקולטת כמסכן ילדים - והשימוש בו מגדיר אותם כעבריינים. יתרה מזאת, שלילת הכלי החינוכי הזה מערערת את סמכותם ההורית. לכן, כשאנחנו נתקלים במקרה כזה חשוב שנצייד את ההורים בכלים אחרים, שיאפשרו להם לשמר את הסמכות ההורית.

ההקשר המגדרי נעדר לעתים משיח הסיכון והמוגנות. רוב המחקרים נעשים עם אימהות, המוכללות תחת הכותרת "הורים". ב"נבט" אנחנו כוללים במחקרים גם גברים ואבות - בקרב דור ראשון לעלייה מברית-המועצות לשעבר ודור וחצי לעלייה, בקרב יוצאי אתיופיה, במגזר הבדואי בנגב ובמגזר החרדי. לא פעם עולים ממצאים מעניינים, שמדגישים עד כמה האבות - בבואם לחשוב ולתאר את המאפיינים של סיכון והגנה - מתייחסים יותר מהאימהות להיבטי מקור.

כך למשל עידו, אב ישראלי דור שני, בן 35, המתייחס לסביבה כלמקור סיכון: "אנחנו גרים בעיר גדולה, עם מגוון אוכלוסיות. אני לא מרגיש נוח לתת לבנות שלי ללכת לבד ברחוב, ללא הליווי שלנו. השכונה היא לא מה שהייתה פעם. היום לך תדע אילו סכנות יש אפילו בגן השעשועים." אב אחר, בן 25, דור וחצי מברית-המועצות לשעבר, רואה בחינוך ובמתן הזדמנויות גורם מגן: "לי הכי חשוב להשקיע בחינוך של הילדים שלי. גדלנו על כך שהשכלה ומקצוע טובים מבטיחים עתיד טוב כלכלית. היום זה קצת מתערער בעולם, ובמיוחד כאן, בארץ, אבל עדיין - מגיל צעיר אנחנו דואגים לעתיד של הילד ומקפידים שילך לחוגים."

מקולות אלה, ומקולותיהם של אבות אחרים, ממגזרים שונים, עולה התייחסותם להיבטים של המקור - לכלכלה, לסכסוך הלאומי ועוד. כאן בא לידי ביטוי התפקיד המגדרי הקלסי - אב שלוקח על עצמו את האחריות לחינוך ילדיו ולהגנה עליהם ועל משפחתו מהשפעות שמחוץ לתא המשפחתי והביתי.

עם זאת, ממצאים אחרים שלנו מעלים שהאבות מאמצים במידת מה את תפיסת האבהות החדשה, עם מוטיבציה חיצונית ופנימית להיות מעורבים בטיפול היום-יומי בתינוק מיום היוולדו. זה מתבטא בהתייחסותם לגורמי סיכון ומוגנות שמקורם במערכת היחסים הרגשית שלהם עם ילדיהם. למשל נתי, אב לילדה, ישראלי דור שני, בן 30: "בסופי שבוע אני משחק אתה המון, מנסה כמה שיותר לעשות בונדינג, כמה שיותר ליצור אתה קשר ולהצחיק אותה. אני חושב שהקשר שנבנה עכשיו אתי, בנוסף לקשר שלה עם אשתי, יכול לתת המון ביטחון עצמי וכוחות בהמשך."

"הילד ההורי" או "התקשרות עם דמויות אחיות", היא מורכבת ממה שמקובל לחשוב. כמו כן, אחד הממצאים מעלה כי על אף שנטל הטיפול מוטל על הבנות הגדולות, עדיין ההורים נשארים ברקע וזמינים בעת הצורך, כך שנטל האחריות עדיין מוטל עליהם.

ליטל יונה

חוקרת תפיסות של "סיכון" ו"מוגנות" בתוך ההקשר הגיאוגרפי הייחודי של שכונה ד' בבאר-שבע, הסובלת מעוני ומהדרה חברתית משמעותית

אני רוצה לקחת אתכם לרגע מסוים, בתקופה שבה ראייתי אנשים בשכונה ד' בבאר-שבע. זה היה יום חם באוגוסט 2017. קבעתי ריאיון עם יערה, אם לחמישה ילדים, בגן השעשועים המרכזי של השכונה. אני זוכרת שכשהגעתי והתיישבתי, הסתכלתי על המרחב הזה, של גן המשחקים, והוא נראה לי מוזנח ביותר. התבוננתי בו מהמקום שלי, מבחוץ, ומתוך התפיסות שלי את מה ראוי ומה מיטיב עם ילדים, מה בכלל ראוי להיקרא "גן משחקים של ילדים", וזה לא מה שראיתי שם. המתקנים היו שבורים, ארגז החול היה מלוכלך מאוד. הכול נראה לי מוזנח, כזה שאינו מאפשר תעסוקה ראויה לילדים ואפילו מסכן אותם.

כמבט שני אל תוך הסיטואציה הזאת, התבוננתי בילדים עצמם וראיתי משהו אחר לגמרי. ראיתי ילדים מאושרים, שנהנים ממה שיש ובכלל לא רואים את זה דרך העדשות שלי. האינטראקציה בין הילדים הייתה חיובית. הם נהנו. הם שיחקו במשחקים ששנים לא ראיתי. מתוך ה"אין" לכאורה הזה, הם המציאו את ה"יש".

הסיטואציה גרמה לי להרהר בנושא הפרספקטיבה. איך אנחנו תופסים סיכון לילדים, ואיך אנשים שחיים בהקשרים שונים תופסים אותו. האם מה שאנחנו מביאים אתנו, הקריטריונים שלמדנו להגדרות של סיכון, ניתנים להכללה לכלל האוכלוסיות?

המפגש הזה, בין מה שראיתי בגן השעשועים באותו רגע לבין המקום שהילדים נמצאו בו, חולל מעין "קצר" ביני לבין עצמי וגרם לי לחשוב על הפרספקטיבה שלי. ישבתי עם יערה וביקשתי ממנה שתספר לי כיצד היא - כאם המגדלת חמישה ילדים בשכונה המאופיינת בהדרה חברתית ובעוני - תופסת את המושג סיכון בהקשר לילדיה.

וכך ענתה לי יערה: "אנחנו יושבות כל יום למטה עם הילדים, בגן המשחקים. כמעט כל האימהות בכלוקים כאן יורדות. אנחנו מדברות בצורה מסוימת לילדים. בקול רם, לפעמים צועקות. כן, אנחנו גם מקללות ליד הילדים, וגם אותם. אבל ככה זה פה. אני יודעת במאה אחוז שהילדים שלנו לא לוקחים את זה קשה. להפך. אני יודעת שאם מישהי הייתה באה לפה ומתחילה לדבר לילד שלה באשכנזיות, הוא היה הילד בסיכון, ולא שאר הילדים פה שמדברים אליהם כמו שכולם מדברים כאן."

ברגע הראשון, הייתי מבולבלת מתשובתה של יערה. תהיתי ביני לבין עצמי מה היא בעצם אומרת לי. האם היא אומרת לי שהפערים האלה בתפיסות, בין איך שאני רואה סיכון ובין האופן שהסיכון נתפס כאן, בשכונה, הם הגיוניים? שהסיכון אינו אוניברסלי, שאין קריטריונים קבועים? ויתרה מכך, בדבריה היא העבירה מסר ברור מאוד, שמי שאינו מתנהג בהקשר השכונתי, בהתאם לנורמות המקומיות - או כפי שהיא ניסחה: "לדבר באשכנזיות לילד" - הוא זה שיוצר את הסיכון. שהסיכון הוא בהתנהגות שאיננה תואמת את ההקשר.

מאיסה, למשל, בת חמש, סיפרה שהשדים מתחבאים בלילה מאחורי העצים, אבל כשיש ירח וכוכבים - הם נעלמים.

הילדים הדגישו את מרכזיותו של הבית כמקום מפלט בטוח מפני מטוסים, פגעי מזג האוויר, בעלי חיים מסוכנים וכל פגיעה אפשרית אחרת. חוסיין, בן ארבע, אמר: "אם קר בחוץ ויורד גשם, אני נכנס הביתה, שמגן עליי". שרה, בת ארבע וחצי, הוסיפה: "הבית מגן עלינו, כי אנחנו סוגרים את הדלת, ואז המכוניות, העקרבים, הנחשים והכלבים לא יכולים להתקרב."

דמויות האם והסבתא קיבלו משמעות מיוחדת מאוד כמקורות הגנה. הן מצטיירות כדמויות שנותנות אוכל, חום ואהבה ומספקות ביטחון במקומות שהילדים אינם חשים ביטחון. הרבה ילדים סיפרו שכאשר הם מפחדים משדים או כל סכנה אחרת, הם רצים לאימא, לקבל חיבוק, וזה מרגיע אותם.

◀ ד"ר יוחאי נדן חוקר בחממה

הדוגמאות שהציגו חברי החממה ממחישות הקשרים שונים ומגוונים, הרלוונטיים לאוכלוסיות שאנחנו עובדים אתן. ראינו את המרכזיות של הקשרי הדת והרוחניות; ההקשר המגדרי; הקשר ההגירה; הקשר העוני וההדרה החברתית; ההקשרים הפוליטיים הטמונים ביחסים בין-קבוצתיים מורכבים, לעתים קונפליקטואליים; ההקשר של מדיניות חברתית ועוד. זוהי, כמובן, רק רשימה חלקית. הקבוצות שאנחנו עובדים אתן מלמדות אותנו על ההקשרים הרלוונטיים עבורן. הן מאפשרות לנו להבין את החיים שלהן, של ילדים ושל משפחות, להבין מהו סיכון ומהי מוגנות.

חשוב להבין שההקשרים האלה, שאנחנו נוטים לחשוב עליהם כעל נפרדים זה מזה, פעמים רבות מצטלבים זה עם זה - וההצטלבות הזו מזמינה מיקומים חברתיים ומסלולי חיים ייחודיים. המסלולים האלה מעוצבים כמובן במסגרת של יחסי כוח: בין קבוצות בחברה, בין מרכז לפריפריה, בין השיח ההגמוני וה"נורמטיבי" לבין מציאות החיים של ילדים ומשפחות.

הגישה שפיתחנו, גישה מודעת-הקשר, אינה מספקת לאנשי המקצוע פתרונות אינסטנט, משום שהיא עוסקת במורכבות; במורכבות של הקשרים ושל זהויות, לצד דינמיות ותהליכי שינוי המתרחשים כל הזמן: שינוי במדיניות, שינוי בתהליכי מגדר, שינויים עקב הגירה ועוד. את המסע הזה לפיתוח מודעות להקשר אפשר לתאר כמסע שאינו נגמר. מאתנו, אנשי המקצוע והחוקרים, נדרשת נכונות לצאת מאזור הנוחות שלנו, להגיע לאזורים רוויי סתירות ומתחים, להכיל עמימות. ובאמת, לאורך המסע הזה עלולות להתעורר בקרבנו אינוחות ואי-נחת בעקבות ההכרה בסתירות הללו, בין הקולות השונים שבקרבו ומתוך התהייה איך נתמודד אתם.

ועם זאת, המסע הזה הוא גם הזדמנות נדירה, ייחודית, ללמידה; לשאלת שאלות; להתבוננות פנימית; לחידוד ורכישה של ידע, עמדות וערכים המתייחסים להתרחשויות שונות בסביבה שאנו חיים בה; לבחינה מחודשת ומתגמלת של מהותה של פרקטיקה מקצועית בחברה שהיא מגוונת ומרובת תרבויות.

ליאור, אב לשלושה, בן 42, דור וחצי: "היום אני מבין עד כמה פעם חשבתי לא טוב. חשבתי שאני צריך לדאוג לפרנסה ולהביא כסף, הרבה כסף, כדי להיות אבא טוב. אבל לא הייתי בבית, וראיתי שיש לזה מחיר. לאשתי, וגם הילדים היום עם בעיות בבית הספר. הבנתי שאני הופך להיות אבא שלי, שכעסתי עליו מאוד על שלא היה הרבה בבית כשהייתי צעיר. בשנתיים האחרונות הגעתי להבנה שזה לא זה. אני עובד קצת פחות, ועכשיו יש לי זמן פשוט להיות עם הילדים שלי ולעשות דברים ברגוע, כמו לשבת על שיעורי בית, לחשוב יחד אתם ולגלות איך העולם עובד. עכשיו אני מרגיש שאני אבא יותר טוב." מדברי האבות עולה שהם מבינים כי הקשר עם ילדיהם עשוי להיות גורם מגן ומקור חוסן להמשך התפתחותם.

ממצאים אלה מצביעים על ההגירה כהקשר המעמיד אתגרים לאבהות, אך גם מציע הזדמנויות להקשר של המגדר: הקשר המשפיע על הגדרות של מקרו ואבהות קלסית, אבל גם על תהליכי שינוי של עיצוב וגיבוש אופני אבהות ואימהות חדשים.

◀ ד"ר אנתסאם מרעי-סרואן מתמקדת במחקריה בחברה הבדואית בנגב

כחוקרת החברה הבדואית, אתייחס להקשרים הסוציו-פוליטיים והסביבתיים שבלטו במיוחד בשני מחקרים שערכתי - האחד עם הורים בדואים והשני עם ילדים צעירים, גילאי ארבע עד חמש, מהכפרים הבלתי מוכרים בנגב.

כדי להבין את סוגיית הסיכון והמוגנות, צריך להבין את ההקשרים של עוני והדרה, את

ההקשר הפוליטי, את ההקשר של תרבות שנמצאת במעבר והקשרים רבים נוספים. אי-ההכרה של המדינה בכפרים אלה מעמידה את התושבים בפני מציאות מורכבת של היעדר תשתיות כמו מים, חשמל, פינוי אשפה ועוד, ושל מחסור בשירותי בריאות, רווחה וחינוך. ממצאי המחקר, שכלל כ-60 הורים, העלו כי הבדואים עסוקים בהישרדות יום-יומית מול מציאות קשה של הריסת בתים ושל היעדר תשתיות, המאיימת גם על שלומם ועל רווחתם של הילדים.

ממצאי המחקר התייחסו לסכנות הסביבתיות הרבות. אחת האימהות סיכמה למעשה את הנושא כך: "כל דבר בחיים שלנו נחשב לסכנה. אנחנו חיים בסכנה. קודם כול, אנחנו חיים מתחת לעמוד החשמל המרכזי של המדינה". היא חייכה בצנינות והוסיפה: "בכפר שלנו אין חשמל, אבל העמוד המרכזי נמצא באמצע הכפר. זו סכנה בריאותית, שמביאה לנו הרבה מחלות סרטן. יש גם בעיה של בארות הביוב, סכנה של דריסה על ידי מכוניות ועל ידי הרכבת שחוצה את הכפר, עקיצה של עקרבים, הכשת נחשים, כלבים משוטטים. לא חסרות אצלנו סכנות."

במקביל, הממצאים הצביעו על גורמים מגנים, המסייעים למשפחות להתמודד עם הסיכונים הרבים שסביבם. עם אלה נמנים תמיכת המשפחה והשבט, האמונה הדתית, הנחישות להישאר על אדמתם ובביתם, ובנוסף - אהבת האימהות לילדים שלהם.

המחקר השני נערך במסגרת הפוסט-דוקטורט שלי במכון מופת, עם 30 ילדי גן בני ארבע-חמש. עשינו שימוש בשיטות ויזואליות, של צילום Photo-Voice וצוירים, ועם הסברים מילוליים בעקבות הצוירים. למדנו שילדים מסוגלים לבטא את דעותיהם ותפיסותיהם, וחשוב שאנחנו, המבוגרים, ניתן להם במה להשמיע את קולם.

הילדים דיברו על הסכנות הרבות בסביבתם. רובם התייחסו לסכנות האורכות להם מכלי הרכב בכפר, מערימות האשפה, מערימות הגרוטאות וסכנות סביבתיות נוספות. בהיעדר חיבור לחשמל, הם סיפרו על פחד משדים שמופיעים, לטענתם, עם רדת החשיכה.